

ПАМ'ЯТКА АНГЛІЙСЬКОЇ ТОРГІВЛІ XVI ст. з КИЄВА

С. І. КЛИМОВСЬКИЙ

У статті вперше публікується, знайдена в Україні, англійська торгова пломба XVI ст. Розглянуто проблеми атрибуції та датування цієї категорії пам'яток сфрагістики.

У 1986 р. під час земляних робіт на території садиби Фролівського монастиря у Києві, була зроблена цікава знахідка. Біля трапезної монастиря було виявлено горщик XVI—XVII ст., в якому зберігались цвяхи та дві свинцеві печатки. Речі було придбано Музесм історії м. Києва, де вони і зберігаються.

Найбільшу історичну цінність становлять печатки (музейний № Сф-140), атрибуція яких дала додаткову інформацію про торгові зв'язки Києва в XVI ст.*

Діаметри обох печаток — 33 мм (рис. 1). На аверсі вміщено щит з гербами королівств Англії і Франції, який тримають лев та единорог. Таке використання гербів обох держав в англійській геральдиці було започатковано Едуардом III (1327—1377) і продовжувалось до припинення династії Тюдорів у 1603 р. Довкола зображення — девіз ордену Підв'язки, заснованого Едуардом III близько 1350 р.: HONI: SO[EI]T: QVI: MAL: Y: PANSE. (Сором тому, хто погано про це подумає). У слові PENSE майстер припустився помилки: Е змінено на А.

У центрі реверсу вміщено тюдорівську троянду, яка з'являється в англійській геральдиці з 1485 р. внаслідок поєднання білої та червоної троянд. Довкола напис: GVILHELMVS • ALMANDETE. Печатка має вгорі невеличку

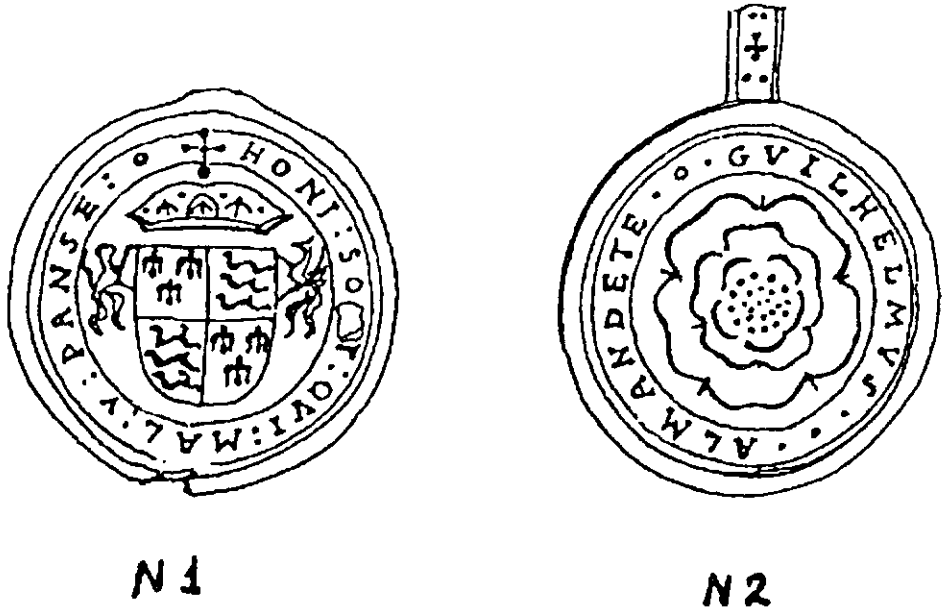

Рис. 1. Англійська печатка: № 1 — аверс; № 2 — реверс.

* Автор висловлює подяку Л. В. Пекарській за допомогу у підтвердженні атрибуції пломби Британським Музесм.

видовжену пластинку для кріплення, на якій вміщено квітку конюшини — орнаментальний символ, поширений у середньовічній Європі.

Описана печатка належить до ще слабо дослідженої групи пам'яток середньовічної сфрагістики — англійських торгових пломб XVI—XVIII ст. Їх вивчення розпочато лише останнім часом завдяки копіткій роботі по збиранню фактичного матеріалу. За підрахунками Г. Егана їх загальна кількість наближається до 8 тис.¹ Наведені печатки, за його класифікацією, належать до окремої групи, ідентифікація якої має певні труднощі.

Завдяки праці Л. Гуссара, який першим зробив спробу їх ідентифікації на базі 13 угорських знахідок, загальноновизнаною є думка, що ці пломби складались з двох дисків (наші № 1 і № 2) і за допомогою шнура чи дроту підвішувались до пакунків з сукном².

Ознакою, за якою Г. Еган об'єднує їх у самостійну групу, що нараховує понад 30 одиниць, є споріднений характер зображення: описаний герб Британії, переважно з девізом ордену Підв'язки, та наявність на зворотньому боці тюдоровської троянди з обов'язковим німецьким або німецькомовним ім'ям, на зразок: GVILHELMVS ALMANDETE (E) з датами 1570 чи 1583 pp., HANS VAN EFFERFELDT 1676, HANS HAN FORMENSNIDER 1577, або загадковим SELDEN STRVT SONDER TIT³. Зауважимо, що наявність дати не обов'язкова. На всіх угорських знахідках, як і на київській, дати відсутні.

Функціонально ці пломби пов'язують з державною системою контролю за якістю сукна (alnage system), запроваджену близько 1323 або 1328 pp. Едуардом III, яка проіснувала в Англії до 1724 р. За нею, королівський чиновник (alnager) мав перевіряти розміри і якість сукна, яке надходило у продаж, та збирати з нього податок. Ознакою того, що контроль здійснено, слугувала пломба, яка привішувалась алнагером до сукна. За Едуарда III на пломбі зображувалась корона та ініціали короля. Попередній контроль також здійснював чиновник, призначений мером і міською радою, який привішував пломбу з гербом і назвою міста. Виробник теж був зобов'язаний кріпити пломбу, яка повідомляла про довжину сукна. Загалом, у цей період на сукні мало знаходитись три пломби⁴.

Надалі ця система зазнає певних змін, але державний контроль за сукном зберігається як не за яким іншим товаром⁵. Необхідність маркування сукна пломбами обумовлювалась також тим, що у середньовіччі воно різнилось, перш за все, за місцем виготовлення, і наявність пломби мала запобігти спрабам підмінити його сорти⁶.

Географія поширення пломб цієї групи, крім Угорщини, охоплює Німеччину, Нідерланди, Данію, країни Скандинавії, Росію⁷. Дві пломби знайдено безпосередньо у Великобританії. Можна припустити, що такі пломби зберігаються також у музеях Польщі, Чехії, Словаччини. На Україні її знайдено вперше.

Отже, ареал знахідок пломб охоплює країни Північної, Східної і Центральної Європи, мешканці яких, через прохолодний клімат, були головними споживачами англійського грубого сукна. Саме на них припадає 84% англійського експорту сукна у XVI ст.⁸.

Незважаючи на цю обставину і на англійську геральдику пломб, їх перший дослідник Л. Гуссар висловлював сумнів щодо їх англійського походження⁹. Ним було висунуто два аргументи: 1) відсутність знахідок цих печаток у Англії; 2) наявність німецького чи німецькомовного імені на зворотньому боці печаток.

Згодом знахідки аналогічних печаток в Англії зняли перший з аргументів Л. Гуссара.

Німецькомовне походження імен на пломбах було визначене Л. Гуссаром на підставі напису на пломбі з-під Москви: IOCOBVS GOET CONINCK*. «Coninck» було прочитано ним як змінене німецьке «König» (король) і є сьогодні головним ідентифікатором німецького або голландського походження імен на пломбах.

* Аналогічний екземпляр відомий також у Норвегії¹⁰.

Напис на пломбі з Кисва, як і на її угорських аналогіях, залишається ще остаточно не прочитаним. Якщо його перше слово «Guilhelmus», поза сумнівами, є латинізоване Уільям, Вільям, то стосовно другого певної думки не існує. У зв'язку з чим може бути запропоноване таке його прочитання: «Amandete» цілком може походити від французького «allemand», «allemande» (німець, німецький) чи латинського «alemanni» (німці). Зазначимо, що до німецької частини Швейцарії французькою також застосовується назва «alemanique». Отримане Уільям Німець цілком узгоджується з думкою про німецьке чи голландське походження імен на пломбах.

Такий додаток національної ознаки до імен досить часто трапляється у середньовіччі. Так, Л. Гуссар, серед німецьких купців, які торгували сукном, називає «Antonius Moscau», який у 1582 р. перебував з товаром у Моравії і Сілезії¹¹.

Щодо самого імені, то про його поширеність свідчить той факт, що на початку XVII ст. в Амстердамі мешкав купець з відомої родини Д'Аррас на ім'я «Guiliam», брат якого, Ерсмій, вів торгівлю у Гданську. Сама родина походила з Південних Нідерландів¹².

Встановивши німецькомовне походження імен на пломбах, Л. Гуссар припускав, що вони належать німецькому або голландському купцю, який торгував англійським сукном і через свої зв'язки користувався англійськими пломбами, позначаючи на них своє ім'я, котрі підвішував, порушуючи існуючі правила, уже на континенті. Г. Еган вважає, що пломби належать німецькому або голландському посереднику в Англії чи на континенті. Проти цієї точки зору виступив В. Ендрей, який вважає, що пломби привішувались безпосередньо в Англії і лише належали суконному мануфактурщику фламандського походження¹³.

Уявляється, що остання пропозиція найбільш близька до істини. Наведемо на її користь два аргументи, які впливають з тогочасних історичних реалій.

По-перше, фламандці в Англії не були чужими. Ще з XIII ст., після невдалої спроби налагодити тут суконне виробництво власними зусиллями, вони, як відомі фахівці з цього питання запрошуються англійськими королями, від яких отримують різноманітні пільги. Саме завдяки їм англійське сукна з другої половини XIV ст. починають успішно конкурувати з фламандськими, а з кінця XVI ст. витісняють їх з ринків Східної Балтики¹⁴.

З початком боротьби Нідерландів за відокремлення від Іспанії до економічних мотивів еміграції фламандців до Англії додаються ще й політичні, — адже Єлизавета I надавала фінансову та іншу підтримку повсталим Північним провінціям.

Саме за рахунок фламандців у другій половині XVI ст. відбувається значний доплив іноземців до Лондона. Так, після повстання у Нідерландах, щорічна чисельність іноземців, які офіційно отримали право мешкання в Англії, зростає майже у 3,5 рази¹⁵.

Отже, за таких умов поява на англійських пломбах німецькомовних імен виробників сукна цілком логічна.

Розглянемо проблему ідентифікації пломб цієї групи з іншого боку.

В англійській торгівлі, особливо з другої половини XVI ст., переважали купецькі компанії. Найстаріша з них — степлерів (купців-складчиків) виникла ще у XIII ст. Близько 1406 р. з'являється найбільш значна компанія купців-авантюристів. З її складу за часів Єлизавети I було створено 8 регіональних самостійних купецьких компаній, кожна з яких мала законодавчо закріплені регіони своєї діяльності. Доступ на ринки інших країн заборонявся.

За таким поділом Київ потрапляє до сфери діяльності Балтійської (Естляндської) компанії, яка вела торгівлю у країнах на схід від р. Одер та Зундської протоки, тобто у володіннях Речі Посполитої і Швеції. У Німеччині і Данії вона вела операції паралельно з купцями-авантюристами.

Проте віднести київську знахідку, як і угорські аналогії, на рахунок Балтійської компанії неможливо. По-перше, згідно статуту, до неї не приймали іноземців¹⁶. По-друге, компанія виникла лише 17 серпня 1579 р., а на пломбі, наведеній Г. Еганом, є дата 1570 р.

Припущення, що плomba разом з сукном могла потрапити у Київ через

Росію, завдяки Московській компанії, нерезальне, оскільки в такому разі його доведеться поширити і на численні угорські знахідки.

Проте, незважаючи на ту обставину, що в англійській експортній торгівлі, особливо з другої половини XVI ст., домінували монопольні купецькі об'єднання, діяльність яких контролювалась державою, поряд з ними існував і «приватний сектор», до якого належали місцеві ремісники і купці, які не входили до купецьких компаній, та іноземці, вступ яким до них був утруднений. У джерелах вони виступають під назвою «сторонніх людей» і судову боротьбу з ними доводилось вести навіть могутнім компаніям купців-авантюристів.

Отже, вихідці з Фландрії, які під протекцією корони підняли англійське суконне виробництво, цілком могли займатись торгівлею його продукції разом з місцевими мануфактурщиками. До того ж, на відміну від континенту, тут ніколи не існувало чіткого організаційного відокремлення між ремеслом і торгівлею. Вступивши до будь-якої гільдії Лондона, можна було займатись ремеслом усіх інших¹⁷.

З іншого боку, переселенці зберігали зв'язки на континенті, що полегшувало їм ведення торгівлі.

Тут доцільно розглянути шляхи, якими сукно і печатки могли потрапити до Києва.

Таких було два. Перший — до Нідерландів або північних німецьких міст, а далі сухоходом через Німеччину на Вроцлавський ярмарок, звідти до Кракова і через Волинь на Київ. Другий — морем до Гданська, звідти по Віслі до Кракова і далі на Київ. Останній був простішим і головним.

Тут слід зважити ще на одну обставину. Статути Єлизавети I постійно вимагали, щоб товари, придбані в Англії, вивозились на англійських кораблях. Це було нерезально, але сприяло суднобудуванню. Уся ж морська торгівля Гданська обслуговувалась голландським флотом¹⁸. Отже, фламандець-мануфактурщик, не порушуючи законодавство, відправляв сукно англійським кораблем, можливо, до згаданого Уільяма Д'Арраса в Амстердамі, звідки голландський флот доставляв його братові в Гданську.

Виходячи з наведеного, думка В. Ендрія про належність пломб мануфактурщику-іноземцю в Англії є цілком реальною.

Це підтверджується і тим фактом, що зображення на них є сталим, а різняться лише імена. Отже, пломби привішувались алягером, але до товарів різних власників-виробників. Таким чином, імена, які значаться на пломбах, з метою повної ідентифікації їх власників, слід шукати у торгових патентах, наданих Єлизаветою I іноземцям.

Щодо датування київської знахідки, то геральдичні зображення дають діапазон 1485—1603 рр. Л. Гуссар, оскільки усі угорські екземпляри були знайдені при розкопках фортець, точна дата зруйнування яких турками відома, отримав дві граничні дати — 1552 і 1596 рр. Але він вважав пломби дещо пізнішими і, припускаючи випадковість потраплення їх у відповідні археологічні шари, відніс до останньої чверті XVI ст.¹⁹. Пізніші знахідки, опубліковані Г. Еганом, мають дати 1570 і 1583 рр. Отже, київська плomba цілком може бути датована останньою третиною XVI ст.

Знахідка англійської торгової пломби у Києві є цілком природною. «Лунське» (лондонське) сукно користувалось тут великим попитом. Ним не тільки торгували, але й видавали платню, як наприклад, залозі київського замку в 1552 р. Саме торгівлі довізним сукном були зобов'язані своїм багатством київські родини Митковичів і Ходик.

Фролівський жіночий монастир, де було знайдено печатку, відомий на київському Подолі з 1566 р. Територія його садиби в цілому сформувалась до 1632 р. і вміщувала не тільки монастирські будівлі, але й садиби залежних людей. Чому печатку знайдено саме тут, на відміну від угорських екземплярів, які виявлено у фортечних спорудах і які могли бути прикріплені до пакунків з сукном, що призначалось для військових, визначити важко. Цікаво, що плomba зберігалась з такими суто побутовими речами, як цвяхи. Можливо, що сукно було придбано монастирем, а після того, як його розпакували, хтось зберігав її, вірогідно заради свинцю, сподіваючись надалі використати для якихось побутових потреб.

Примітки

¹ *Egan G.* Leadens seals for textiles — same archaeological evidence relating to fabrics and trade // *Costume Society of Ontario. Newsletter.*— Toronto, 1989.— № 23.— P. 39.

² *Huszar L.* Merchants' seals of the 16 th and 17 th century // *Folia Arhaeologica.*— Budapest, 1961.— Vol. 13.— P. 193.

³ *Egan G.* *Op. cit.*— P. 50.

⁴ *Endrei W.* English Kersey in Hungary // *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae.*— Budapest, 1975.— Vol. 21.— № 1—2.— P. 144, 145.

⁵ *Egan G.* *Op. cit.*— P. 50.

⁶ *Хорошевич А. Л.* Торговля иностранными тканями в Новгороде в XIV—XV вв. // *Исторические записки.*— М., 1958.— Т. 63.— С. 216, 223—228, 234.

⁷ Пломба, ідентична київській, знайдена у Новгороді.

⁸ *Штокмар В. В.* Экономическая политика английского абсолютизма в эпоху его расцвета.— Л., 1962.— С. 52.

⁹ *Huszar L.* *Op. cit.*— P. 194.

¹⁰ *Grieg S.* *Mittelarderske Byfund.*— Oslo, 1933.— P. 377, Fig. 340.

¹¹ *Huszar L.* *Op. cit.*— P. 192, note 18.

¹² *Bogucka M.* Handel zagraniczny Gdanska w pierwszej polowie XVII wieku.— Wrocław-Warszawa-Krakow, 1970.— S. 64.

¹³ *Huszar L.* *Op. cit.*— P. 194; *Egan G.* *Op. cit.*— P. 50; *Endrei W.* *Op. cit.*— P. 146.

¹⁴ *Дживелегов А. К.* Торговля на Западе в средние века.— СПб., 1904; *Дмитриева О. В.* Социально-экономическое развитие Англии в XVI веке.— М., 1990.— С. 48; *Хорошевич А. Л.* Указ. соч.— С. 232, 233.

¹⁵ *Штокмар В. В.* Указ. соч.— С. 32, 33, сноска 50.

¹⁶ *Цыпурина Г. И.* Структура и права Английской Балтийской компании по хартии 1579 г. // *Развитие античного и средневекового города.*— М., 1987.— С. 88, 89.

¹⁷ *Штокмар В. В.* Указ. соч.— С. 90; *Дмитриева О. В.* Указ. соч.— С. 65.

¹⁸ *Bogucka M.* *Op. cit.*— S. 66, 69, odsylacz 43.

¹⁹ *Huszar L.* *Op. cit.*— P. 191.

С. И. Климовский

ПАМ'ЯТНИК АНГЛІЙСЬКОЇ ТОРГОВЛІ XVI в. ИЗ КИЕВА

В статье опубликована, впервые найденная в Украине, английская торговая пломба XVI в. Киевская находка, как и ее аналогии в других странах, подтверждает мнение венгерского исследователя В. Эндрея о том, что пломбы этого типа принадлежат иностранным владельцам суконных мануфактур в Англии.

S. I. Klimovsky

A RELIS OF ENGLISH TRADE OF THE 16 th CENT. FROM KIEV

An English trade seal of the 16 th cent. first found in Ukraine is published. The Kiev finding, as well as its analogies in other countries, confirm the opinion of Hungarian researcher V. Andrei that seals of the type belonged to foreign owners of cloth manufactures in England.

Одержано 25.01.97